

Michał Niedośpiał

Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 4 czerwca 2004 r.

Palestra 51/3-4(579-580), 298-302

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 4 czerwca 2004 r.

III CK 61/03¹

Teza głosowanego orzeczenia brzmi:

Wnuk spadkodawcy nie jest wyłączony od dziedziczenia gospodarstwa rolnego z tej tylko przyczyny, że jego wstępny, który spadek odrzucił, nie dziedziczyłby gospodarstwa rolnego z powodu braku kwalifikacji rolniczych.

1. W stanie faktycznym orzeczenia SN spadek obejmujący gospodarstwo rolne otwarł się 3 lutego 2000 r. Sądy Rejonowy, Okręgowy i SN stwierdziły, że spadkowe gospodarstwo rolne dziedziczy małoletnia wnuczka, mimo że nie spełniała ona przesłanek rolnych określonych dla tzw. zastępstwa szczególnego (z art. 1060 k.c.), a jej matka, czyli córka spadkodawcy, w chwili śmierci ojca nie spełniała przesłanek rolnych oznaczonych w art. 1059 k.c. Sądy stwierdziły, że wnuczka dziedziczy w tym przypadku gospodarstwo rolne na podstawie art. 1059 pkt 3 k.c. (a nie art. 1060 k.c.).

2. Niektórzy autorzy² brak po stronie spadkobiercy szczególnych wymogów dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1059 i n. k.c.) traktują tak, jakby spadkobierca taki nie dożył otwarcia spadku. Należy przyjąć, że nie ma do tego podstaw, gdyż ustawa nie zawiera takiego przepisu (art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 k.c.). Jej wykładnia również nie pozwala na sformułowanie takiego wniosku (por. art. 1060, 1062 § 1, 2 k.c. w brzmieniu ustalonym nowelą do k.c. z 28 lipca 1990 r.). W konsekwencji zwolennicy ci przepisy o zastępstwie szczególnym ujmują jako ograniczenie takich osób w dziedziczeniu gospodarstw rolnych, a nie przywilej dla nich (jak się zgodnie przyjmuje). Jest to kwestia kosmetyki, a nie *meritum* sprawy,

¹ Orzeczenie opublikowano w OSNC 2005, z. 6, poz. 107.

² J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1972, przyp. 69, s. 137; tenże, *Glosa do postanowienia SN z 23 listopada 1971 r. III CRN 337/71*, OSPiKA 1972, z. 7–8, poz. 142.

bo w rozwiązywaniu zagadnień szczegółowych i oni – wbrew temu co nieraz pisze się lub sądzi – są zgodni z poglądami doktryny³.

W celu ustalenia tych zasad dziedziczenia ustawowego konieczne jest przypomnienie, na wybranym przykładzie, w wersji przyjętej w glosie, a zgodnej z całą doktryną i dotychczasowym orzecznictwem. Jeżeli dziecko spadkodawcy zmarło przed dniem otwarcia spadku, to dziecko tej osoby, czyli wnuk spadkodawcy, dziedziczy z ustawy gospodarstwo rolne, jeżeli w chwili otwarcia spadku odpowiada jednej z przesłanek określonych w art. 1059 k.c. Nie jest przy tym istotne, czy dziecko spadkodawcy – ojciec lub matka wnuka – w chwili swojej śmierci spełniało przesłanki określone w art. 1059 k.c. Jeśli dziecko spadkodawcy dożyło chwili otwarcia spadku i spełnia przesłanki określone w art. 1059, to dziecko tej osoby (wnuk spadkodawcy) nigdy z ustawy nie może dziedziczyć. Natomiast, jeżeli dziecko spadkodawcy dożyło chwili otwarcia spadku, ale traktowane jest tak, jakby w tej chwili nie żyło (art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 k.c. testament negatywny) – lecz w chwili otwarcia spadku ono spełniało przesłanki z art. 1059 k.c., to dziecko tej osoby (wnuk spadkodawcy) dziedziczy na podstawie art. 1059 k.c.

a) Jeżeli dziecko spadkodawcy dożyło chwili otwarcia spadku, lecz nie spełnia przesłanek z art. 1059, to dziecko tej osoby (wnuk spadkodawcy) dziedziczy na podstawie art. 1060 gospodarstwo rolne (pozostały majątek dziedziczą z ustawy ojciec lub matka wnuka, czyli dziecko spadkodawcy).

b) Tak samo jest w sytuacji, gdy dziecko spadkodawcy dożyło otwarcia spadku i jak wyżej nie spełnia przesłanek z art. 1059 k.c. – lecz spadek odrzuciło (art. 1020 k.c.), zostało uznane za niegodne (art. 928 § 2), zrzekło się dziedziczenia (art. 1049 § 2 k.c.), albo zostało wyłączone testamentem negatywnym. Wspomniane czynności (orzeczenia) są bezprzedmiotowe w stosunku do gospodarstwa rolnego, np. nie można zrzec się dziedziczenia co do gospodarstwa rolnego, gdy się go w ogóle nie dziedziczy. Zatem do wnuka stosuje się art. 1060, a nie art. 1059 k.c. odmiennie niż wyżej, a – do pozostałego majątku dochodzi tu dziecko osoby odrzucającej (zrzekającej się itd.) spadku, tzn. wnuk spadkodawcy.

Taki jest również, jak wyżej, pogląd Jana Gwiazdomorskiego.

Natomiast nie ma uzasadnienia pogląd, wypowiedziany w jednym z orzeczeń SN⁴, jakoby zawsze należało badać, czy poprzednik prawny (tu: dziecko spadkodawcy), w miejsce którego (lub w braku których) dochodzi do spadku dalszy spadkobierca ustawowy (tu: wnuk spadkodawcy), spełniał przesłanki z art. 1059 k.c. (SN w uzasadnieniu wyszedł zresztą poza tezę i wypowiedział taki właśnie pogląd, który nie jest objęty tezą). Nie jest jego zwolennikiem w istocie również Jan Gwiazdomorski. W tej koncepcji, gdyby dziecko spadkodawcy zmarło przed

³ Za jedynie miarodajne w tym względzie źródło, co do poglądów J. Gwiazdomorskiego, należy uznać głosę autora cytowaną w przypisie powyższym.

⁴ Postanowienie SN z 23 listopada 1971 r. III CRN 337/71, OSPiKA 1972, z. 7–8, poz. 142 (uzasadnienie).

dniem otwarcia spadku, a nie spełniało wymogów z art. 1059 k.c., to jego dziecko (wnuk spadkodawcy) dziedziczyłoby z ustawy na podstawie art. 1060; zaś gdyby dziecko spadkodawcy – w tej samej sytuacji – spełniało przesłankę z art. 1059 k.c., to wnuk dziedziczyłby na podstawie art. 1059. Rozstrzygnięcie pozostałych sytuacji byłoby już takie samo, jak wyżej, np. sytuacji a, b.

Nieraz utożsamia się dwa pojęcia⁵: „nie chce lub nie może dziedziczyć” (A), zostaje wyłączony od dziedziczenia „tak jakby nie dożył otwarcia spadku” (B). Pierwszym pojęciem (A) posługuje się k.c. w art. 963, 964, 965, 967 § 1 (przy zapisie: w art. 973, przy poleceniu: w art. 984 k.c.), drugim (B) – w art. 928 § 2, 1020, 1049 § 2 (nadto taki skutek złączony jest z testamentem negatywnym). Natomiast ustawa takiego skutku (B) nie wiąże z brakiem przesłanek wymaganych przy dziedziczeniu (art. 1059–1069 k.c.). Wykładnia przepisów również nie pozwala na wyciągnięcie takiego wniosku (por. zwłaszcza art. 1060, 1062 § 1, 2 k.c.). W związku z tym należy przyjąć, że skutek B występuje tylko tam, gdzie przepis ustawy tak stanowi (oraz w testamencie negatywnym). W innych sytuacjach są to przypadki, które wyczerpują cechy sformułowania: „nie chce lub nie może dziedziczyć”. Brak przesłanek rolnych (art. 1059–1065 k.c.) należy traktować tak, jakby spadkobierca nie mógł dziedziczyć (por. np. art. 963, 965 k.c.). Podobnie należy traktować spadkobiercę testamentowego, który nie uzyskał stosownego zezwolenia, jeżeli jest ono wymagane (poprzedni art. 1013, 1065, zd. 3 k.c. wg noweli do k.c. z 27 października 1971 r.). A zatem pojęcie B pozostaje w stosunku podporządkowania do terminu A, jest od niego węższe, i sformułowań tych nie można utożsamiać, gdyż nie pozostają one w stosunku równorzędności⁶.

Takie też było – jak powiedziano – zgodne stanowisko doktryny i dotychczasowego orzecznictwa SN. Trafnie też orzekł SN w postanowieniu z 13 listopada 1990 r. III CRN 365/90, że „Z istoty odrzucenia spadku (por. art. 1012 k.p.c.) wynika, że może ono odnieść skutek prawny określony w art. 1020 k.c. tylko wówczas, gdy składający takie oświadczenie dziedziczy spadek”⁷.

SN w głosowanym orzeczeniu odstąpił od tej ustalonej linii orzecznictwa zupełnie bezpodstawnie, nie uzasadniając tego⁸.

Z przytoczonych uprzednio względów obecne stanowisko SN w tej mierze jest niezasadne.

3. SN ubocznie w uzasadnieniu zajął stanowisko także w innej, bardziej istotnej sprawie. Otóż uznał on za trafne stanowisko TK zawarte w wyroku z 31 stycznia

⁵ Por. przyp. 2.

⁶ Por. M. Niedośpiał, *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, Bielsko-Biała 2003, wyd. X, s. 169, 170 (wyd. I, 2002, wyd. II, 2004).

⁷ OSNCAP 1991, z. 10–12, poz. 136.

⁸ Podobne stanowisko jak SN w głosowanym tu orzeczeniu w doktrynie uprzednio reprezentował tylko Z. Truskiewicz, *Wyłączenie od dziedziczenia a warunki dziedziczenia z ustawy gospodarstwa rolnego*, PiP 1990, z. 5, s. 58–68.

2001 r. P 4/99⁹. TK uchylił na przyszłość (od dnia wejścia w życie orzeczenia TK, tj. 14 lutego 2001 r.) przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych oraz wkładów gruntowych w rolniczej spółdzielni produkcyjnej (art. 1059–1064, 1087 k.c.). Natomiast TK zachował w mocy przepisy rolne o dziedziczeniu ustawowym co do spadków otwartych przed dniem wejścia w życie orzeczenia TK (tj. 14 lutego 2001 r.), z wyjątkiem art. 1063 k.c. w brzmieniu ustalonym przez k.c. w 1964 r. i nowelę z 1971 r., który został uznany za niezgodny z konstytucją (zgodny z konstytucją jest art. 1063 w brzmieniu ustalonym przez nowelę do k.c. z 1982 i 1990 r.). Nazwijmy go pierwszym modelem teoretycznym. Takie jest stanowisko TK i SN w tej sprawie.

W drugim modelu teoretycznym przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych można uznać za sprzeczne z konstytucją z dniem wejścia jej w życie, czyli 17 października 1997 r.

W trzecim modelu teoretycznym przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych można uznać za niezgodne z konstytucją z 1997 r. od chwili wejścia ich w życie, czyli 18 maja 1964 r. (5 lipca 1963 r. – art. LV, LVI i n. p.w.k.c.). Przepisy te zostałyby zatem uchylone z mocą wsteczną od chwili ich uchwalenia. Takie było zazwyczaj stanowisko SN na tle dotychczasowego jego orzecznictwa. Dziwi zatem, że SN w tym orzeczeniu odstępuje (bez uzasadnienia) od swojego dotychczasowego ustalonego orzecznictwa na tle spraw cywilnych. Stanowisko trzecie reprezentują także ja.

Przepisy rolne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych są ocenione według nowej konstytucji z 1997 r., a nie starej (1952), gdyż są one nadal stosowane w praktyce (np. wydawane są postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku). TK orzeka o niekonstytucyjności przepisów rolnych *in abstracto*, natomiast sądy powszechne (rejonowe, okręgowe, SN) *in concreto* (na tle konkretnej sprawy). Sądy powszechne mogą badać zgodność przepisów rolnych k.c. (art. 213–218, 1058–1068 k.c. – 1964, 1971, 1982, 1990) z konstytucją i odmówić ich zastosowania w konkretnej sprawie, uznając je za niekonstytucyjne, bo takie one według mnie są (art. 8 ust. 2 konstytucji).

Przepisy szczególne k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych (art. 1058–1087 k.c.) są sprzeczne z zasadą demokratycznego państwa prawnego (art. 2 konstytucji), sprawiedliwości społecznej (art. 2), zasadą ochrony prawa własności i prawa dziedziczenia (art. 21, 64), zasadą równości w prawie (art. 32, 64 ust. 2), zasadą wolności (art. 31), zasadą wolności działalności gospodarczej (art. 20, 22, 23) i społecznej gospodarki rynkowej (art. 20), zasadą gospodarstwa rolnego rodzinnego (art. 23) oraz art. 1 Protokołu nr 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Jak przyjmuje to TK, przepisy rolne k.c. miały na celu nacjonalizację gospodarstw rolnych, były jednym z instrumentów prawnych i eko-

⁹ OTK Zb. Urz. 2001, nr 1, poz. 5 oraz Dz.U. z 2001 r. Nr 11, poz. 91.

nomicznych, które zmierzały do tego celu. Motyw ten odpadł teraz i nie ma też potrzeby utrzymywania ich nadal (jak to czyni TK i SN).

Takie jest moje stanowisko na tle prawa pozytywnego. Według mnie przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych powinny być uchylone (nie obowiązują one) z mocą wsteczną, chyba że nastąpił już prawomocny dział spadku (art. 1058–1064, 1086, 1087 k.c. – 1971, 1982, 1990). To samo dotyczy przepisów o dziedziczeniu testamentowym (art. 1065 – 1971, 1982), zapisie rolnym (art. 1067 – 1964, 1971, 1982, 1990) oraz o dziale spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1070 w zw. z art. 213–218 k.c. – 1990) oraz przepisów związanych z działem spadku (art. 1066, 1079, 1081, 1082 k.c. – 1990), a także przepisów o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c. – 1990). Podobnie te inne przepisy rolne k.c. o dziedziczeniu gospodarstw rolnych (art. 1058–1087) i zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c.) powinny być uchylone (nie obowiązują one) z mocą wsteczną, chyba że nastąpił już prawomocny dział spadku, zniesienie współwłasności, podział majątku wspólnego małżonków (I).

Do podobnego stanowiska, jak doszedłem na gruncie prawa pozytywnego (pkt I), można dojść na gruncie prawa moralnego (słusznego). Przepisy o dziedziczeniu ustawowym gospodarstw rolnych (art. 1058–1064, 1086, 1087 k.c. – 1971, 1982, 1990), o dziedziczeniu testamentowym gospodarstw rolnych (art. 1065 k.c. – 1971, 1982), o zapisie rolnym (art. 1067 k.c. – 1964, 1971, 1982, 1990) oraz o dziale spadkowego gospodarstwa rolnego (art. 1070, 213–218 – 1990) i przepisy z nim związane (art. 1066, 1079, 1081, 1082 k.c.), a także o zniesieniu współwłasności nieruchomości rolnej (art. 213–218 k.c. – 1990), czyli wszystkie przepisy rolne k.c. (art. 1058–1087, art. 213–218 k.c.) są sprzeczne z prawem moralnym (słusznym), a jako takie nie obowiązują, chyba że nastąpił prawomocny dział spadku, zniesienie współwłasności, podział majątku wspólnego małżonków (II). Z innym uzasadnieniem prawnym (na gruncie prawa moralnego, pkt II) doszlibyśmy do podobnego wniosku jak na gruncie prawa pozytywnego (pkt I) – niestosowanie (nieobowiązanie) przepisów rolnych k.c. I tą tezą kończę te wywody. Szczegółowemu omówieniu tej kwestii poświęciłem odrębne obszernie opracowanie monograficzne¹⁰. Jest to pierwsze orzeczenie SN z tego zakresu (pkt 3).

4. Rozstrzygnięcie SN ostatecznie jest trafne (dziedziczenie małoletniej wnuczki), ale z całkiem odmiennym uzasadnieniem prawnym (jw. pkt 3). Konkludując, teza i uzasadnienie SN nie są trafne.

Michał Niedośpiał

¹⁰ M. Niedośpiał, *Komentarz do orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z 31 stycznia 2001 r. dotyczącego dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych*, Kraków (2002) 2005, z. 1–226 (maszynopis). Opracowanie to czeka na chętnego wydawcę.